

ČITANJE KAO ANTROPOLOŠKI FENOMEN

"Prostor čitanja kao onaj sasvim neizvesni
prostor traganja za Drugim."

(Sara Kofman)

Čitanje predstavlja jedan od najdelikatnijih i najkompleksnijih antropoloških fenomena. "Kojim se to dužno uvreženim pobudama rukovodi čovek koji se rukom maša za predmet zvani knjiga?"¹, nadovezujemo se na razmišljanja Nikol Robin. Sta ljudi nagoni, šta ih podstiče da čitaju? Zašto ljudi uopšte čitaju? Šta se dešava u čoveku koji se udubio u neku knjigu? Sasvim uopšteno i pojednostavljeno možemo reći da neki ljudi čitaju da bi se informisali, a neki iz zadovoljstva.

Dugo je čitanje pisanih spisa predstavljalo jedini način sticanja kulture. Širenje audio-vizuelnih sredstava i razvoj turizma proširuju kulturu. Danas, međutim, čitanje više ne predstavlja celokupnu kulturu. Da li ju je ikada i predstavljalo? Sve zavisi od smisla koji pridajemo pojmu kultura. Ako je shvatimo u antropološkom smislu reči, ona to svakako nije. Ne smemo zaboraviti da je čitanje samo jedan element ogromnog spleta komunikacija i rezonanci koji kultura predstavlja u literarnom i antropološkom smislu.

¹ Videti: Nikol Robin, Čitanje. U: *Kultura*, Beograd, 20, 1973.

Nikol Robin u svom navedenom radu pokušava da dokuči kakva je priroda književne komunikacije koju stvara akt čitanja. Književno delo je rezultat zajedničkog rada pisca i čitaoca. Čujmo Sartrova razmišljanja u delu *Šta je književnost*: "Operacija pisanja podrazumeva operaciju čitanja... Iz ujedinjenog napora autora i čitaoca nastaje onaj konkretni i zamišljeni predmet koji predstavlja delo čovekovog duha." Ako čitati znači komunicirati, čitanje se razlikuje od drugih vrsta komuniciranja. Time što izabere izvesnu knjigu, čovek se ipak opredeljuje za određenu vrstu poruke. Čitalac unapred prepostavlja, (na osnovu imena i ugleda pisca, izgleda knjige ili iz nekog drugog razloga), kakav će biti tok sadržaja knjige, nada se da će iz knjige izvući zabavu, informaciju, duhovno obogaćenje, potvrdu sopstvenih ideja ili nešto drugo.

Književno delo, knjiga, štampana stvar, predstavljaju ono što od njih stvori čitalac; čitati znači graditi. Čitanje nije mehanička operacija; čitalac vrši izbor, svojim sopstvenim iskustvom natkriljuje događaje u knjizi, daje nov smisao misaonom sadržaju koji mu prenose znaci. Po mišljenju N. Rubakina, "... knjiga, baš kao ni reč, ne prenosi ništa: u pitanju je svojevrsna iskra koja u duši citaoca upali žiže najraznovrsnijih psihičkih iskustava iz prošlosti čitaoca... Prilikom čitanja, čitalac stalno prevodi na svoj sopstveni jezik reči koje su rezultat psihičkih stanja drugih ličnosti."² Čitalac svim svojim bićem učestvuje u činu čitanja, unoseći u taj čin svu svoju kulturu, sva svoja trenutna psihološka raspoloženja; pišečeva poruka menja se, dakle, u zavisnosti od psihičkog sklopa svakog pojedinog čitaoca. Ankete su pokazale da u jednoj knjizi čitaoci zapažaju samo ono što ima neke veze s njima.

U krajnjoj liniji, svaki čitalac, polazeći od originalnog štampanog dela, stvara novu knjigu. U *Estetici rečepcije* H. R. Jaus piše: "Književno delo nije objekt koji postoji za sebe i koji svim posmatračima u svim epohama nudi isto lice." Na sličan način je razmišljaо i H. L. Borhes: "Šta je knjiga ako je ne otvorimo?... Ali ako je čitamo, dogada se nešto čudno, verujem da se svaki put menja ... Heraklit je rekao da niko ne zakorači dva puta u istu reku ... Svaki put kad čitamo neku knjigu, knjiga se menja, konotacija reči je druga ... Hamlet nije tačno Hamlet kog je Šekspir zamislio

² N. Roubakine, *Introduction à la psychologie bibliologique*, 1922,
Citirano prema: N. Robin, *ibidem*, str. 28-29.

početkom XVII veka ...Hamlet je bio ponovo rađan. Isto se dešava sa Don Kihotom. Čitaoci su obogaćivali knjigu."³

Postoji mnogo definicija čitanja (od Kvintilijana do danas), ali nijedna nije zadovoljavajuća. Jedna od najprihvatljivijih definicija jeste da je čitanje prateća aktivnost pisanja, a obe su proizvod težnje da se poruka podigne na stepen trajnosti. Čitanje je kreativna sprega tzv. individualnog i socijalnog čina. Ono podrazumeva individualni kreativni i kontemplativni odnos prema tekstu. Čitanje i pisanje deo su iste neodvojive aktivnosti, dva pola jednog istog procesa. Poznate su reči Rolana Barta: "... Čitati, pisati: čitava književnost se kreće između ove dve želje. Koliko je pisaca pisalo samo zato što su čitali? Koliko kritičara je čitalo samo da bi pisali? Oni su primakli dve strane knjige, dva lica znaka, da bi otuda potekao samo jedan govor." Ne postoji nevino čitanje, kao što ne postoji ni nevino pisanje. Tekstu uvek pristupamo sećajući se drugih tekstova. "Mogu li vas zapitati koja knjiga nije pastiš (potpuri)?", pisao je Nodier. "Citiranje spaja akt čitanja i akt pisanja. Citiranje ponavlja; ono omogućava čitanju da odzvoni u pisanju", reči su Sare Kofman.

Bez obzira na to što je čitanje tradicionalno tumačeno kao obdarenost data u načelu svim ljudima, rani čitaoci su, po pravilu, bili povlašćeni čitaoci, a sâmo čitanje, budući dostupno tek izuzetnim, postalo je plen posebne mistifikacije. Međutim, nije dovoljno biti pismen, znati čitati, pa moći shvatiti sadržaj jedne knjige. Čitanje jednog dela iziskuje viši kulturni nivo i naviku čitanja. Neophodno je i da navika čitanja postane potreba. Knjige ne znače ništa ako se ne oživotvoruju i ne postaju delatne u ljudima koji su im dorasli. Čitanje kao inkorporiranje ideja, vrednosti i poruka "je ujedno i najprirodniji i najezoteričniji čin, spontan i neprikosnoven, i svima dostupan i povlašćen kult" (Teri Igton).

Sa postmodernom razvijeno je osećanje da je čitanje nešto krajnje ambivalentno. U svetu ambivalentnosti čitanja, književnost se pokazuje istovremeno kao uteha i informacija, pretnja i misterija, izazov i uvreda. Izostrena svest razvjejala je iluzije sadržane u lozinkama poput one iz *Apokalipse* – "blago onome koji čita". Ispostavilo se da je upozorenje jednog kritičara pis-

³ H. L. Borges, *Usmeni Borges*, Rad, Beograd, 1990, str. 15-16.

menosti, kakav je Džordž Stajner (George Steiner), bilo osnovano: "Ispravno čitati znači preuzeti veliki rizik." Taj rizik se proširuje i na onu bezbrojnu armiju "običnih" čitalaca koji nemaju pretenziju da "ispravno" čitaju i kojima je manje stalo do toga da budu "povlašćeni" ili "idealni" čitaoci, nego da u štivu nadu sebi ono neobično uživanje koje jedan strasni čitalac kao što je Roland Bart vidi kao krajnji cilj čitanja.⁴

Romansa čitanja još nije sasvim izbledela. Obično se smatra da pretnja klasičnom čitanju dolazi "uglavnom" iz medija. Maks Fris je to vrlo duhovito uopštio: "Tehnologija ... veština uređivanja sveta tako da mi uopšte ne moramo da ga iskusimo." Razmišljajući o sudbini današnjeg čitanja, Džefri Hartman (Geoffrey Hartman) zaključuje da je jedan od paradoksa našeg vremena da se čitanje i pisanje sada u stvari uče pomoću sredstava (televizije, kompjuterizovane tehnike) koja mogu da kontaminiraju reč i da doprinesu njenom potpunom uništenju. Drugi je paradoks u tome što, iako imamo više komunikacijskih medija, sve je manje komunikacija u smislu ličnog razumevanja. Klasično čitanje, pak, otvara široku skalu rezonancije detalja i nijansi.

Za Miodraga Radovića, "čitanje je okupljanje oko neizrečenoga u rečenome. Čitanje književnosti, pak, ukoliko se ona sama shvata kao medij rasvetljavanja ljudske egzistencije, vodi kao čin razumevanja i sudelovanja, bar u utopijskom produženju, do solidarisanja sa svim drugim ljudima u lancu ljudskosti i sa bićima u čijim životima prepoznajemo vlastite mogućnosti." Za Jovicu Aćina, čitanje je samoanaliza; čitajući, nešto nam se od nas, ranije neprepoznavano, do tada skriveno, vraća; još tačnije: vraća nam se iako nije obavezno da smo ga tražili. Čitanje nam otkriva, ili izmišlja, u čitanom tekstu, poneku crtu našeg sopstvenog lica, sadašnjeg, prošlog ili budućeg. Na tragu tih razmišljanja je i Grozdana Olujić: "Ne tražimo li mi u knjigama, u ljudima, u razgovorima, skoro redovno to prečiščavanje svojih nesporazuma i traženja?"

Glagol "čitati" ne podnosi imperativ; isti otpor prema njemu imaju i neki drugi glagoli, kao "voleti" ili "sanjariti". Vreme posvećeno čitanju, kao i vreme posvećeno ljubavi, produžava život. Čitanje je, baš kao i ljubav, jedan način postojanja. Neverovatna je moć koju ima čitanje, piše Danijel Penak, a to je da nas

⁴ Videti: Miodrag Radović, *Providencijalna lakoća čitanja*, u: *Knjижevna kritika*, Beograd, 3, 1989, str. 7-17.

udaljava od ovog sveta kako bismo otkrili njegov smisao. On knjigu podiže na najviši pijedestal, upoređujući naše razloge za čitanje sa našim razlozima za življenje: "Čovek gradi kuće zato što je živ, ali knjige piše zato što zna da je smrtan... čita zato što zna da je usamljen. To čitanje za njega je društvo koje ne zauzima ničije mesto, ali koje niko drugi ne bi ni mogao zameniti. Ono mu ne nudi nikakvo konačno objašnjenje njegove sudsbine, ali ispreda gustu potku međusobnog saučesništva između života i njega. Tog beskrajno sitnog i tajnog saučesništva koje izražava neverovatnu sreću što živimo, a u isto vreme osvetljava tragičnu besmislenost života. Iz toga proizlazi da su naši razlozi da čitamo isto toliko čudni kao i naši razlozi da živimo."⁵

Starozavetna *Knjiga propovednikova* svakako je u pravu kada nas ubeduje da "nema kraja sastavljanju mnogih knjiga". Većina ljudi koji pišu knjige jednostavno sledi poriv da svoje misli i delo podeli sa drugima. Pišu kao što dišu. Pisanje, kao i čitanje imaju, po Lakanovom viđenju, zajednički imenitelj u "odnosu žudnje koji je temeljni odnos s Drugim". Simon de Bovoar je pisala: "Papir koji omogućava da sebi govorimo govoreći Drugom." Za Davida Albaharija, "pisanje je pokušaj da odgonetnemo ono što i sami ne znamo". Pisanje je jedno minuciozno preispitivanje, "nastojanje bića da se, kroz reči, domogne svoje istine, da ispuni prazninu koja ga užasava" (Milovan Danolić). Umna Isidora Sekulić zabeležila je: "Pisati, čitati, reći šta si osetio, reći to da i drugi čuju, to je plod vokacije, to se ne može nikad hiniti. To onda nije zbog slave i priznanja. To je zato što onaj koji piše i govori ne može čutati, može ne pisati. On mora pisati kao što mora da diše. Inače bi uginuo." Mihajlo Pantić u svojoj knjizi *Aleksandrijski sindrom* razmatra fenomen pisanja: "Pisanje je rekonstrukcija sveta na osnovu literature i literarne fikcije, neka vrsta imitacije 'božije knjige', uspostavljanje 'države sna', sklapanje tela prvega čoveka, napor da se kroz literaturu ponovo sagleda užasna dubina vremena, iznova dosegne misko-arche tipsko vreme i prostor, prapočetak."

O knjizi su na jedan brilljantan način pisali toliki pisci. Montenj knjizi posvećuje jedan svoj ogled. On u literaturi vidi jedan oblik sreće; za njega nema čitanja bez radosti. Za Emersona, u knjigama su začarani najbolji duhovi covečanstva. Džon Milton piše da dob-

⁵ Danijel Penak, *Kao u romanu*, Umetničko društvo Gradac, Čačak – Beograd, 1998, str.120.

ra knjiga predstavlja dragocenu esenciju užvišenoguma, balsamovanu i sačuvanu za večni život. Borhe-sovo delo nas uverava da su svi ljudi jedan čovek i da je literatura jedna jedinstvena knjiga koju svi pišu. "Mi smo različiti organi večnog božanstva. To jest, Sveti duh je napisao sve knjige, budući da je, na različitom stupnju, u svakom od nas", njegove su reči. Za Sartra, biblioteka je hram. Isidora Sekulić je pisala: "Moj svet, moji jedini rodaci, to su mi časopisi i knjige, ljudi koji u njima pišu, oni koje poznajem i oni koje nikad nisam videla. Kakvo zadovoljstvo opštiti s naj-većim umovima čovečanstva i razumeti ih!"

Teško je zamisliti koliko je gline, guščijih pera, ovčjih koža, pergamenata, papirusa, lana, kreda, mastila ...potrošeno da bi Malarme napisao da "svet postoji radi knjige". Leon Bloa otišao je korak dalje i napisao da smo "odломci ili reči ili slova jedne čudesne knjige i da je ta beskrajna knjiga jedina stvar koja postoji na ovom svetu: bolje reći, ona je sam svet". U eseju *O kultu knjige* Borhes piše da je "knjiga, bilo koja knjiga za nas svetinja ... Knjiga može biti puna grešaka, možemo se ne slagati sa autorovim mišljenjima, ali ona još uvek čuva nešto sveto, nešto božansko, ne sa praznovernim poštovanjem, ali svakako sa željom da nađemo sreću, da nađemo mudrost." Kao i ljudi, i knjige imaju svoju sudbinu; latinska izreka kaže: *Habent sua fata libelli.*

Filozof Džon Kuper Pouis piše u eseju *O knjigama i čitanju* da je mlađim osobama po pitanju toga šta treba da čitaju potrebno na neki način preneti ideju "da je u ovoj stvari poželjno tanano stapanje sopstvenih neuništivih predrasuda i izvesnog visokog autoritativnog standarda; standarda koji u nedostatku boljeg izraza možemo nazvati 'klasičnim ukusom', i koji je i sam amalgam najboljih ličnih reakcija najboljih kritičkih umova, pročišćen, kako bi se reklo, i strogo probran, udaranjem talasa vremena". Prema Pouisu, postoji stalna prepostavka o zajedničkim osnovama među osjetljivim ljudima, o zajedničkom osećajnom i psihičkom jeziku putem kojeg se inteligentni signali mogu razmenjivati. Ova zajednička osnova "objektivna" je samo utoliko što je u osnovi ljudska; tj. u tom smislu da neizbežno deluje na ono što u nama ostaje stalno i nepromenljivo.

"Ne postoji talisman za mudrost – neki od najmudrijih ljudi na svetu nikada ne otvore knjigu, a ipak njihova urođena bistrina, tako božanski slobodna od 'kulture' mogla bi da se nosi s Volterom", zaključuje Pouis. On

pokušava da osvetli fenomen bibliofilije: "Ljubitelji knjiga, kao i drugi zaneseni zaljubljenici, najbolje znaju šta nalaze u svojoj akutnoj opsesiji ... U pitanju je strast, tanano lüdilo koje je, kao i druge strasti, potpuno nerazumljivo onima koji su izvana ... Poput carstva nebeskog i svih drugih uzvišenih i svetih stvari, najizabranije među knjigama otkrivaju opojni miris svoje suštine samo onima koji ih vole same po sebi, u potpunom nedostatku primisli."⁶

Knjiga nas, kaže Pouis, uzbudljivo i strastveno zavavlja, nosi u carstvo Mašte. Na pitanje šta treba čitati, najbolji odgovor je i najličniji: sve ono što duboko i trajno podstiče čitaočevu maštu. Ako ima žicu prijem-čivosti, odgovarajuću vibraciju, čitalac će lako dobiti više maštovitog podsticaja od čitanja *Alise u zemlji čuda*, nego od svih *Upanišada* na ovom svetu. Kad su u pitanju knjige – veli Pouis – čovek mora biti tolerantan, mora razumeti. Svet knjiga nije puritanska demokratija puna buržuja; to je velika i slobodna država, ogromna pantagruelovska Utopija kojom vladaju plemeniti kraljevi.

I Borhes i Hamvaš i Pouis pravili su izvore od sto knjiga obavezne lektire. "Bar jedna od ovih stotinu knjiga bi uvek trebalo da se nalazi na noćnom ormariku kako bi čovek, ako ne više, ono bar jednu jedinu reč pročitao pre spavanja i od istinskog sadržaja ljudskog bića bar nešto poneo sa sobom, kao svetlost, u noćnu tamu", poručuje nam Hamvaš.

Pomisao na pravljenje sopstvene, privatne biblioteke, javlja se kod čoveka u trenutku kada počinje da prepoznaće sebe kao individuu, kao posebnost. Lična, intimna biblioteka je neujednačena, sačinjena knjigama ili stranicama čije nam je čitanje pričinilo zadovoljstvo koje bismo voleli da podelimo sa drugima. "Neka se drugi hvališu stranicama koje su napisali, ja se gordim onima koje sam pročitao", veli Borhes. Knjiga je jedna od mogućnosti sreće koju mi ljudi imamo.

⁶ Dž. K. Pouis, *Uprkos*, Odabranu dela, I, Centar za geopoetiku, Beograd 1995, str. 19.